

Ekonomporträttet

MATS PERSSON
CLAES-HENRIC SIVEN

Pehr Niclas Christiernin

Svensk nationalekonomi före Wicksell utgör en ganska träaktig läsning. Visst kan man hitta ekonomer som på sin tid ansågs som framstående – eller i vissa fall till och med lysande – men det är svårt att få någon uppfattning om vad de *egentligen* givit för bidrag till vår vetenskap. I de flesta fall förefaller de ha varit goda representanter för sin tids konventionella visdom, snarare än vetenskapliga nydanare och vägröjare. Bläddrar man i hävderna hittar man dock *en* person som verkligen gjorde ett alldeles eget bidrag, och dessutom ett bidrag av fundamental betydelse. Det var uppsalaekonomen Pehr Niclas Christiernin (1725–99), som 1760 formulerade kvantitetsteorin.

Sambandet mellan penningmängden och prisnivån hade visserligen diskuterats på kontinenten i århundraden och hade fått en auktoritativ formulering av David Hume i skriften "Of Money" 1752. Men

Docent MATS PERSSON är verksam vid Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet och professor CLAES-HENRIC SIVEN vid Nationalekonomiska institutionen, Stockholms universitet.

Christiernins formulering, som publicerades 1761, var avgjort klarare och redigare än Humes, och medan Humes analys hade avsett en ekonomi med fasta växelkurser utvidgade Christiernin analysen till att omfatta en ekonomi med rörliga växelkurser. Hans analys föregrep därigenom en berömd diskussion som skulle komma att föras 50 år senare i England, och det är möjligt att *om* hans skrifter hade publicerats på något världsspråk, så skulle 1800-talets nationalekonomiska doktrin-historia ha sett annorlunda ut.

Studieår i Uppsala

Pehr Niclas Christiernin tillhörde en välbärgad släkt av präster och brukspatroner i Bergslagen. Han kom mycket ung till Uppsala och studerade under 1740-talet teologi, juridik och filosofi. På grund av familjens goda ekonomi var han inte pis-kad att snabbt skaffa sig en utbildning enbart med tanke på att kunna försörja sig, utan kunde i stället följa sin intellektuella nyfikenhet och välja de kurser som tedde sig mest intressanta.

Genom sin hemmiljö i Bergslagens bruksägarkretsar hade han också ett naturligt intresse för ekonomi. Vid denna

tid sköttes de ekonomiska ämnena vid Uppsala universitet av Anders Berch (1711–74), en moderat merkantilist med goda kontakter med hattpartiet, som vid 30 års ålder hade blivit Nordens första professor i nationalekonomi.¹ Han fick snart ögonen på Christiernin och blev något av en mentor för den begåvade unge mannen. Efter en studieresa till Bergslagen 1757 och en avhandling om rikets nytta av låga penningräntor två år senare var Christiernin färdig att utnännas till adjunkt i ekonomi 1759. Året därpå företog han en ny studieresa, denna gång via Finland till S:t Petersburg. Under hela resan förde han en detaljerad dagbok, som numera förvaras i Carolina Rediviva; i den kan man följa hur den vetgirige ekonomadjunkten dag för dag samlar uppgifter om de bygder han reser igenom: om städernas folkmängd och näringsliv, om handelsvägar, prisnivåer och växelkurser. Några framstående ekonomiska forskare träffade han dock inte, och Daniel Bernoulli (1700–82) hade lämnat S:t Petersburg redan 1733.

Under 1760 höll han också de föreläsningar som publicerades följande år under titeln *Föreläsningar angående den i Swea rike uppstigne wexel-coursen*.² Boken, som väckte ett mycket stort uppseende, är hans viktigaste ekonomiska arbete. Ja, man skulle nästan kunna säga att det är hans enda ekonomiska arbete; avhandlingen från 1759 var en tämligen osjälvtändig produkt, huvudsakligen grundad på engelsk litteratur³, och hans skrifter från 1760-talet utgörs så gott som undantagslöst av debattinlägg med anledning av den häftiga polemiken kring boken från 1761. Under 1770-talet glider han alltmer in i filosofin och har vid tiden för publiceringen av Adam Smiths *Wealth of Nations* för alltid lämnat nationalekonomin.

Christiernins bana som nationalekonom blev således kort; den omfattar knappt två decennier. Därefter vidtog en lång och plågsam bana som filosof, eller

rättare sagt: som reaktionär filosof av andra eller tredje rangen, som akademiskt original, rättshaverist och notorisk grälmakare. De sista decennierna blev ganska bittra för Christiernin, som fick rikliga tillfällen att visa prov på dåligt omdöme, men de kan ändå inte sägas skymma det sällsynt goda omdöme och den för sin tid unika klarsyn som han visade i *Föreläsningarna* från 1761. För att förstå bokens betydelse kan det vara på sin plats med en bakgrundsteckning av frihetstidens ekonomiska politik.

Den ekonomiska och politiska bakgrunden

När Sverige 1721 fått fred efter kriget under Karl XII följde en 20-årsperiod av långsamt uppbyggnadsarbete under Arvid Horns ledning. Under 1730-talet kom dock motsättningarna att skärpas. De båda partierna hattar och mössor utkristalliserades. Arvid Horn störtades och hattarna grep makten vid riksdagen 1738–39.

Hattarna hade två huvudpunkter på sitt program: Dels att söka revansch (i första hand mot Ryssland), dels att i merkantilistisk anda bygga upp den svenska industrin. De båda programpunkterna fordrade stora finansiella resurser för sitt förverkligande. Dessa resurser kom att skapas genom riksdagens kontroll över Riksbanken (Riksens Ständers Bank).

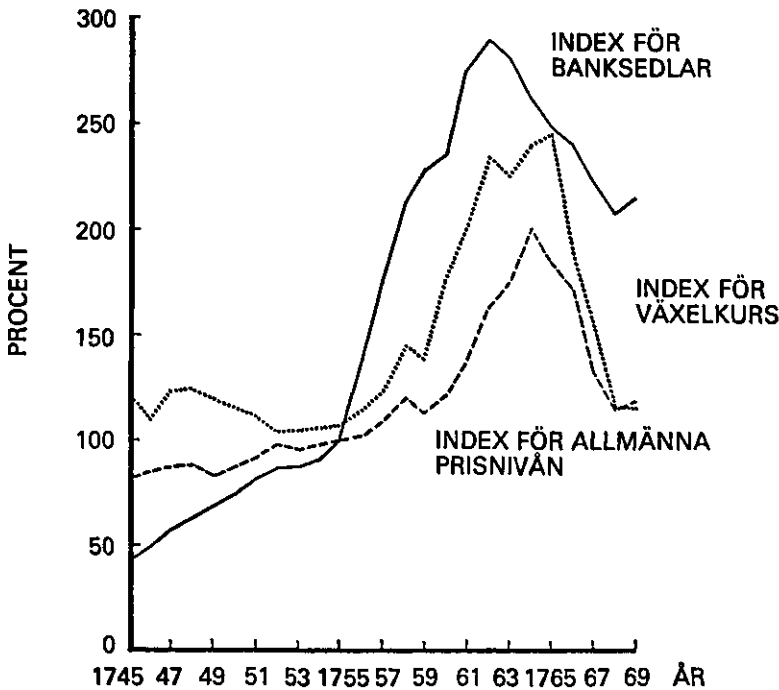
När Karl XII:s nödmynt avskaffades kom de att ersättas huvudsakligen med kopparplåtar där metallinnehållet skulle motsvara deras värde. Detta var en garanti mot en uppreppning av inflationen

¹ Se Liedman [1986].

² "Den uppstigne växelkursen" betyder att antalet svenska daler som kravs för att kopa en enhet utländsk valuta har stigit, dvs att den svenska valutan har fallit eller deprecierats.

³ Se Petander [1912].

Figur 1 Prisutveckling, växelkurs och penningmängd 1745–69.

Källa: Eagly [1971].

under de sista krigsåren. Kopparplåtarna var emellertid tunga och skrymmande.⁴ För att göra betalningarna bekvämare instiftades 1726 s k transportsedlar. Dessa var egentligen kvitton på kopparplåtar som hade lämnats in till Riksbanken. I stället för att transportera de tunga kopparplåtarna i samband med betalningar räckte det med att transportsedlarna bytte ägare. Tio år senare började emellertid banken låna ut banksedlar mot säkerhet i fast egendom och i tackjärn. Lånerörelsen kom att få allt större omfattning i samband med hattarnas misslyckade revanschkrig i Finland 1741–1743 och den allt mer ambitiösa industripolitiken under 1740- och 1750-talen. 1745 slutade banken att lösa in sedlarna med kopparplåtar.

1756 var ett märkesår. Då gjordes ett försök att genom en kupp stärka kungens makt på riksdagens och rådets bekostnad.

Kuppförsöket misslyckades dock, och de huvudansvariga (med undantag av Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika) decapiterades i juli samma år. I yran och lättmoden efter det avvärdade kuppförsöket kom hattregeringen att utvidga och förstärka sin industripolitik. Låneverksamheten utvidgades, räntan sänktes från 4–5 procent till 3–4 procent och ett antal tunnor guld lånades räntefritt ut till några behövande industriidkare. Teorin var att en expansiv ekonomisk politik skulle leda till ökad nationalinkomst och till överskott i betalningsbalansen. Verkligheten blev dock

⁴ Eli Heckscher [1957, s 106] berättar en historia om detta: "...det förekom i Viborg att några tjuvar som hade brutit sig in i en kallare för att där komma åt en mindre penningmängd måste avstå från försöket, därför att de inte kunde lyfta den hogre an till knäna."

att den allmänna prisnivån började stiga och att växelkursen steg, dvs den svenska dalern deprecierades.

Året därpå bröt det pommerska kriget ut och Sverige kom med i sjuårskriget, vilket finansierades med ytterligare sedel-emissioner. Detta förorsakade en kraftig spekulation mot växelkursen. Folk köpte utländsk valuta i förväntan om att priset på denna, uttryckt i svenska daler, skulle stiga. Den allmänna prisnivån steg också kraftigt. (Figur 1).

Hattarnas teori för inflationsförloppet var följande: Växelkursen steg beroende på underskott i betalningsbalansen. Den högre växelkursen ledde i sin tur till högre importpriser och därmed till en högre allmän prisnivå. Botemedlet var importrestriktioner i stället för antiinflationspolitik. Hattarna förordade t o m ytterligare ökning i penningmängden för att åstadkomma jämvikt i betalningsbalansen genom att öka den inhemska produktionen och därigenom indirekt exporten (hattarna trodde på increasing returns to scale).

Mössorna motsatte sig hattarnas politik och menade att orsaken till inflationen och till valutans fall var den stora sedel-emissionen. Men den kausala länken var girigheten hos dem som mottog banklån. Mössornas främste inflationsteoretiker var kommerserådet Anders Nordencrantz. Denne var en beläst man, som 1730 gett ut ett uppmärksammat ekonomiskt arbete i merkantilistisk anda. Han tillhörde tidigare hattpartiet, men inflationen hade lett till förluster för honom och han bytte parti. Han kom att ge mössorna det teoretiska underlaget för deras anlopp mot rådet. Enligt Nordencrantz var det onda män snarare än opersonliga ekonomiska krafter som hade ställt till med eländet. Det fanns också en personlig koppling mellan handelshusen, bruksägarna och industriidkarna å ena sidan och hattpartiet å den andra. Nordencrantz var en tidig public choice-teoretiker.

I och med riksdagen 1765-66 var tålamodet med hattregimen slut. Inflationen hade lett till sjunkande realinkomster för dem som hade fasta nominella löner, bl a ämbetsmännen. Mössorna kom nu till makten på ett deflationsprogram som gick ut på att få ner prisnivån till det läge den hade haft före 1745. De trodde inte heller att detta skulle förorsaka arbetslöshet. De rika hattköpmännen hade gjort vinster på inflationen, nu skulle samma individer få förluster i stället.⁵

Mössornas deflationspolitik ledde inte endast till sänkningar i prisnivå och växelkurs, det blev också en omfattande minskning i produktion och sysselsättning. Konkurer blev legio. Mössornas popularitet bleknade snabbt och hattarna återtog makten 1769. De avskaffade deflationspolitiken och strävade efter ett bevarat penningvärde, som Christiernin hade föreslagit 1761.

Christiernins analys av inflations-deflationsförloppet

I den upphetsade debatten kring växelkursen och inflationen fanns det endast en som såg klart, akademiadjunkten i Uppsala Pehr Niclas Christiernin. Hans föreläsningar 1760 behandlade penningteorin men kom också att beröra de aktuella inflationsproblemen. Året därpå publicerade han delar av dessa.⁶ Skriften kom att väcka en våldsamt debatt med bl a attacker från Anders Nordencrantz' sida. 1763 publicerade Christiernin ett svar till sina kritiker. I en tredje skrift från 1769 summerade han debatten med utgångspunkt från den faktiska utvecklingen.

Att Christiernin 1761 publicerade ett

⁵ Jfr Wicksells penningpolitiska program för åren efter första världskriget!

⁶ Christiernins skrift finns lättast tillgänglig i en översättning till engelskan av delar av boken, som Robert V Eagly utgav 1971.

utdrag av sina föreläsningar berodde naturligtvis på att han ansåg analysen vara av direkt betydelse för den diskussion som samtidigt fördes vid riksdagen. Christiernins skrift är anmärkningsvärd av flera anledningar. För det första var den – om än endast ett utdrag av hans föreläsningar – en vetenskaplig produkt. Hans skrift var också av en helt annan karaktär än de pamflettbetonade alster som i övrigt publicerades kring de ekonomisk-politiska frågorna. Detta innebar att det i boken fanns en bakgrund i ekonomisk teori och i institutionalia som annars inte var så vanlig.

För det andra innebar Christiernins bok inte ett ställningstagande för det ena eller det andra partiet. Hans argumentation var riktad både mot hattar och mössor, även om de senare var huvudmålet. Denna oväld var mycket ovanlig i tidens upphetsade debatt och förskaffade honom snabbt fiender i bägge lägren. Men Christiernin brydde sig inte om sådant; han var en intellektuellt totalt hederlig person. Det skarpsinne och den oräddhet som firade så stora triumfer i hans ekonomisk-politiska inlägg under 1760-talet skulle senare dock få helt andra effekter.

Vi skall nedan kort sammanfatta Christiernins diskussion av valutakurserna och prisstegringsprocessen, av effekterna av inflation och deflation, samt slutligen kommentera hans förslag till uppläggning av stabiliseringspolitiken.

I analysen fanns det två system att ta hänsyn till, dels fasta valutakurser (eller snarare fasta paritetskurser) vid metallstandard, dels fria valutakurser under papperspengar. I båda fallen antas valutakursen skapa jämvikt mellan utbud och efterfrågan på främmande valutor. Växelkursen liknas vid en barometer som visar utbud och efterfrågan för valutor. Kursen påverkas i princip av alla transaktioner som ger upphov till utbud av eller efterfrågan på valutor. Vid metallstandard kan emellertid inte kursen på längre sikt avvika från pari mer än vad export- och/eller

importkostnaderna för myntmetallen ger.

Om i stället valutakurserna är fria (de inhemska sedlarna är inte inlösbare i myntmetall eller det råder förbud mot in- och utförsel av myntmetallen) finns inte någon utifrån given gräns för kursen. Den bestäms då bl a av penningpolitiken i de olika länderna. Christiernin understryker att fria växelkurser kan ge en självreglerande mekanism:⁷ en stigande växelkurs höjer exporten och sänker importen.

Med utgångspunkt från denna beskrivning av prisbildningen på valutamarknaderna analyserade han sedan orsakerna till att den svenska valutan deprecierats. Orsaken var enligt honom den expansiva penningpolitiken och finansieringen av kriget med banklån. De låga räntorna ledde till att priserna på fast egendom steg och en del lurades att sälja mot dalersedlar. Efterfrågan på lyxvaror ökade. Sveriges importefterfrågan (importen bestod vid denna tid i stor utsträckning av livsmedel och lyxvaror) steg, vilket vid pappersmyntfot ledde till stigande växelkurs, dvs att det krävdes allt flera svenska daler för att köpa en enhet utländsk valuta.

Christiernins analys av orsakerna till den stigande växelkursen och den stigande prisnivån gick alltså stick i stäv både mot hattarnas och mössornas bild av orsaksförloppet. Hattarna menade ju att det var underskottet i handelsbalansen som var motorn i förloppet, medan Christiernin underströk att handeln i stort sett var i balans. Den stora importefterfrågan ledde i stället till en högre jämviktsnivå för valutakursen. I motsats till mössorna betonade han att det låg opersonliga ekonomiska krafter bakom orsaksförloppet. Deprecieringen av valutan berodde t ex inte på en kartell mellan säljarna av utländsk valuta. Han framhöll att monopol endast kan höja priset på enstaka varor

⁷ Jämför Humes parallella diskussion av den självreglerande mekanismen under metallstandard.

medan en allmän prisstegring beror på att penningmängden ökar.

Christiernin diskuterade inte endast orsakerna till den stigande växelkursen utan analyserade också dess effekter. Han underströk först – i polemik mot främst mössorna – att en hög eller låg växelkurs inte har någon betydelse i sig. Den återspeglar bara *nominella* storheter. Varor köps och säljs mellan länder som om växelkursen inte funnes. Man kan alltså inte säga att landet vinner eller förlorar på en låg resp hög växelkurs. Däremot kan enskilda förorsakas förluster eller vinster av förändringar i växelkursen.

Variationer i växelkursen spelar visserligen en viktig roll för att skapa jämvikt i utrikesbetalningarna, men vinsterna för exportindustrin vid en uppgång i växelkursen skulle kunna störa den fördelningmässiga jämvikt som är nödvändig för att lugnet skall bestå hos ett fritt folk. Samtidigt underströk han att en fallande växelkurs (med deflation) var än värre.

Deflation och arbetslöshet

Ett minskat sedelomlopp med åtföljande lägre växelkurs (dvs en appreciering av valutan) skapar också omfördelningar men tenderar dessutom att störa handeln och produktionen. Prissystemet har anpassats till den förutvarande höga växelkursen. När nu växelkursen faller kommer en del priser att ändras mer än andra. Det är svårare att anpassa priser nedåt än uppåt.

Minskar penningmängden så minskar köpen, lagren stiger och produktionen faller. Detta leder till pessimism, ökad efterfrågan på likviditet, minskad omloppshastighet för penningmängden och ytterligare minskad efterfrågan för varor. Fallande priser skulle förorsaka förväntan om ytterligare fallande priser. Minskade inkomster leder till ytterligare minskad efterfrågan.

Även om alla priser kunde anpassas

omedelbart till den lägre växelkursen så skulle ändå en del problem uppstå. Det viktigaste är att prisstegringar och prisfall inte har symmetriska effekter. Långivare förlorar visserligen på (oväntade) prisstegringar, men de har å andra sidan en förmögenhet. Vid prisfall är det inte säkert att låntagarna har möjlighet att betala igen lånen. Det skulle kunna uppstå kumulativa effekter av successiva konkurser. Produktionen minskar och de breda lagren utsätts för arbetslöshet.

Christiernin drog av detta slutsatsen att det gällde att stoppa inflationen, men också att stabilisera priserna på nuvarande höga nivå och ej försöka få tillbaka prisnivån och växelkursen till någon tidigare nivå som mössorna föreslog.

Eftersom inflationen förorsakats av överremissionen av sedlar så borde fortsatt ökning av sedelutgivningen förhindras. Banken borde inte få låna ut mer än en summa motsvarande 10 gånger dess reserver. Deflation kan åstadkommas genom en höjning av utlåningsräntan. Vill man åstadkomma en stabilisering av penningvärdet är det emellertid bättre att sälja statsobligationer till hög ränta eller att öppna räntebärande inlåningsskonton i banken.

Hur pass originella var Christiernins analys och slutsatser? Man kan till en början konstatera att han var bekant med den internationella ekonomiska diskussionen. I de båda skrifterna från 1761 och 1763 refererar han bl a till David Hume, Richard Cantillon, John Locke och Thomas Mun. Kvantitetsteorin var alltså inte hans egen uppfinning, ej heller tanken att det fanns en självreglerande mekanism för utrikesbetalningarna (jämför Humes guldflödesmekanism).

John Eagly, som har studerat Christiernins insatser och översatt hans viktigaste skrifter till engelska, menar emellertid att Christiernin framstår som en mer sofistikerad penningteoretiker än t ex Hume och Smith, att han var först att framställa en teori för rörliga växelkurser som jäm-

viktsskapande mekanism, och att han klart föregrep den engelska debatten om prisnivån och växelkursen ("The Bullion Debate") vid 1800-talets början⁸.

Även Christiernins analys av deflationens verkningar bör emellertid tilldelas ett högt varde. Han förutsåg ju de negativa effekterna redan i sin skrift från 1761. Det bör emellertid understrykas att Christiernin i detta avseende faktiskt hade en inhemsk föregångare.

Emanuel Swedenborg hade i sina *Oföripliga tankar om myntets upphöjande och nedsättande* [1722] analyserat effekterna av inflationen under Karl XII:s sista år och effekterna av en deflation i syfte att återställa prisnivån till sitt ursprungliga läge. Förutom att Swedenborg var inne på fördelnings- och terms-of-trade-effekter av inflation respektive deflation underströk han att priserna var mindre rörliga nedåt än uppåt och att en deflation därför skulle ha skadliga effekter på produktion och sysselsättning. Swedenborg avslutar sin skrift med följande slutsats:

"Af de anförde skäl lærer kunna ses, at en förhöjning är et Land högst skadelig; Som ock en fornedring, sedan det en tid har varit förhogdt, och likasom inrattadt och bygd på sin gångbarhet hela Rikets oekonomiska wäsende: Så at onkeligen följer det, som i början sagt ar, nemligen, at i otrangdt mål rora och rubba et Mynt, wore at röra hwars och ens förnämsta handtering, och rubba det ädlaste som uti ens förwahr ligger, samt at gora en ändring uti hela Rikets Commerce, och i följe deraf, at underkasta sig at wara i answar hos hwar och en, som nu och i langden derigenom kommer att lida."⁹

Samtidigt som man således kan peka på föregångare så står det klart att Christiernins analys av 1760-talets stabiliseringspolitiska problem ägde stor självständighet och skärpa. Han var en lysande ekonom. Men varför kom han kort därefter att avsluta sin nationalekonomiska bana?

Akademisk karriär

Anders Berch fick 1767 tjänstledighet från sin professur, och adjunkten Christiernin förordnades att upprätthålla tjänsten. När Berch sedan efter ett par år utnämndes till universitetets ränträstare, med uppgift att reda ut dess rättsliga ekonomi, avgick han definitivt från professuren. Valet av efterträdare kunde synas skäligen enkelt, men det komplicerades av två saker. För det första hade Christiernin under 1760-talets hetsiga stabiliseringspolitiska debatter skaffat sig mäktiga fiender,¹⁰ såväl inom regeringen som oppositionen, som gärna såg att han stoppades i sin karriär. För det andra hade den redlige Anders Berch i denna fråga dubbla lojaliteter; han ville nämligen gärna att hans son, Krister Berch, skulle få den eftertraktade tjänsten.¹¹ Efter en del intriger utnämndes dock Christiernin till slut av Kungl Maj:t den 24 oktober 1770.

Han stannade emellertid endast ett år på tjänsten och blev därefter professor i teoretisk filosofi. Historien med tjänstbytet kom att bli ödesdiger för Christiernin, och eftersom den också säger en del om vetenskapens och politikens relativa styrkepositioner redan på den tiden kan det vara på sin plats att återberätta den.

Henrik Frosterus hette en jurist med svaga vetenskapliga, men med desto bättre politiska, meriter. Under 1760-talet hade han knutit värdefulla kontakter med hattpartiet, och såväl partiet som

⁸ Se även Ohlin [1919] och Myhrman [1976].

⁹ Swedenborg [1722] s 15. Förhöjning betyder här inflation, fornedring deflation.

¹⁰ Vid ett par tillfällen försökte regeringen t o m få honom åtalad för hans skrivelser, jfr Segerstedt [1971, s 123–125].

¹¹ Detta förfarande hade haft en del uppmärksammade prejudikat. Bara några år tidigare, 1763, hade Carl von Linné lyckats arrangera att *hans* son skulle efterträda honom som professor i botanik.

Frosterus själv tyckte att de skulle gagnas av att han fick en professorstitel. Regeringen hade gjort ett försök i denna fråga redan 1762, men Uppsala universitet hade då kraftfullt betackat sig för dylika arrangemang. 1769, när hattarna återfått makten efter den fyraåriga mössregimen, var det dags igen.

Den första professur som blev ledig var Anders Berchs professur i nationalekonomi. Eftersom den formellt tillhörde den juridiska fakulteten var juristen Frosterus' kandidaturlösa helt orimlig, men det visade sig tyvärr att konkurrenterna (dvs Berch d y och Christiernin) var så uppenbart mer meriterade att inte ens hattregeringen kunde göra något åt saken. Mot slutet av 1770 blev professuren i teoretisk filosofi ledig. Frosterus saknade visserligen kunskaper i teoretisk filosofi, men eftersom konkurrenterna här var tämligen svaga lyckades till slut regeringen mot de sakkunnigas förslag genomdriva att han fick tjänsten.

Universitetet stod nu med två nyutnämnda professorer: en ekonomiprofessor med goda kunskaper i ekonomi men med vissa kunskaper även i (och ett starkt intresse för) filosofi och teologi, och en filosofiprofessor utan kunskaper i filosofi men med vissa kunskaper i ekonomi och juridik. Snart uppstod naturligt nog tanken att de båda herrarna helt enkelt borde byta professurer med varandra, och så skedde också i december 1771.

Bytet tedde sig för samtliga inblandade klart pareto-sanktionerat. Frosterus fick ägna sig åt ett ämne som han hade någon kunskap om, och Christiernin fick tillfälle att använda sin skarpa analysförmåga på en vetenskap som alltifrån ungdomsåren hade legat honom varmt om hjärtat. På sikt visade det sig emellertid att han definitivt hade hamnat på fel plats i livet. Filosofin befann sig vid denna tid, precis som nationalekonomin, i stark utveckling och stod inför en viktig omvälvning. Skillnaden var bara att vad gäller ekonomin hade Christiernin haft lyckan att uppträda som

representant för de nya, framträngande idéerna och att stå på den segrande sidan. I filosofin kom han att hamna på den konservativa, förlorande sidan, och hans sista decennier förspilldes på en hopplös kamp mot de nya idéerna.

Den förbittrade filosofen

Under 1770-talet avvecklade Christiernin sina ekonomiska skrifter och använde sin bästa krafter dels till akademiska gräl och intriger, dels till att bekämpa Immanuel Kants filosofiska tankar, som vid den tiden började tränga in i Sverige. Han betraktade den kantska filosofin som orealistisk, oförnuftig och rentav samhällsfarlig, och i den svenska filosofins historia utgör den s k Kantstriden, som rasade under decennierna kring år 1800, ett omfångsrikt kapitel.

De akademiska grälen och skandalerna – som inte enbart gällde filosofiska principer, utan ofta hade en rent praktisk eller ibland personlig bakgrund – tycks vara ett resultat av Christiernins stora analytiska begåvning, hans ovilja till kompromisser och hans till rättshaverigränsande sanningslidelse. När man studerar Uppsala universitets historia under 1700-talet¹² stöter man ständigt på Christiernin som notorisk grälmakare och kverulant. Beryktad är hans installationsföreläsning 1771, där han i starka ordalag tar heder och ära av den härskande fysiokratiska doktrinen, och hans livslånga ovänskap med astronomen Daniel Melanderhjelms. Ofta synes han ha haft rätt i sak, som när han 1780 satte igång ett stort angrepp på universitetets bibliotekarie för förment slarv och slapphet, eller när han under många år bråkade om sin lön – men hans sätt att föra striden kom oftast att skada honom själv.

Ett pikant exempel utgör den skandal-

¹² Se Annerstedt [1913].

omsusade disputation som ägde rum på den teologiska fakulteten 1777. Christiernin hade sökt en professur i teologi som var mer inbringande än filosofiprofessuren, och han mötte sin främste medtävlare, teologen L G Palmberg, i en disputation den 5 maj om den helige andes medverkan vid syndares omvändelse. De båda kombattanterna, som redan tidigare var ovänner, blev efter hand alltmera upphetsade och aggressiva, ordföranden försökte lugna dem flera gånger men misslyckades, och när de slutligen till åhörarnas högljudda förtjusning lämnade latinet och började kasta okvädingsord till varandra på ren svenska var skandalen ett faktum. Historien drog ett löjets skimmer över universitetet, och Gustav III ingrep personligen i ärendet. Han bestämde att varken Christiernin eller Palmberg skulle få teologiprofessuren, utan att den i stället skulle gå till den person som placerats i tredje förslagsrummet. Kungens motivering är tänkvärd: "Hans Maj:t finner att lärdom allena ej är tillräcklig att derpå förtjena ett rum, utan att ock seder och sinnelag böra komma med i räkningen, så framt ungdomen skall hafwa den uppbyggelse som wederbör".

Till de olyckor som hopades över Christiernin hörde också hans sorgliga kärleksliv. Efter flera misslyckade fririer blev han slutligen 1767 gift med prästdottern Inga Elisabet von Kiörning. Äktenskapet blev dock olyckligt, och enligt traditionen hade bruden ingått det mot sin vilja.¹³ En anekdot om det Christierninska samlivet har bevarats till eftervärlden:¹⁴ "Han och hans maka måtte ha varit rätt så egendomligt folk (...). De hatade varandra som pesten och bodde åtskilda i var sin hälft av huset. Men på slaget åtta varje morgon öppnade de dörren till en mellanliggande sal och – räckte ut tungorna åt varandra för att dymedelst lätta sina hjärtan."

Alla olyckor och alla skandaler till trots var dock Christiernin en i det yttre ganska framgångsrik person. Han var t ex en ti-

dig föregångare till Keynes och Bertil Ohlin i så måtto att han skapade sig en aktningvärd förmögenhet genom skickliga spekulationer, främst i spannmål. Han bodde stort och elegant i det vackra Julinsköldska huset, som han hade köpt när akademiräntmästaren Peter Julinsköld gick i konkurs – en uppmärksam händelse i 1760-talets Uppsala. Huset finns fortfarande kvar; det är det pampiga Dekanhuset mellan Trefaldighetskyrkan och Domkyrkan, som numera ägs av den teologiska fakulteten.

Här samlade han ihop ett stort vetenskapligt bibliotek på 5–6 000 volymer som efter hans död såldes på auktion i mars 1800. Den 240-sidiga auktionskatalogen ger intressant information om vilken litteratur en professor på 1700-talet hade i sina bokhyllor. Det största utrymmet upptas av teologiska och filosofiska verk, medan de ekonomiska arbetena är i minoritet. Dessa utgörs främst av praktiska läroböcker i jordbruk, industri och bruksantering i upplysningstidens anda, men även böcker som bättre svarar mot vad vi idag menar med ekonomisk facklitteratur finns med; sålunda hittar man både Thomas Muns *England's Treasure by Forraign Trade* och David Humes samlade skrifter. Av Adam Smith finns *The Theory of Moral Sentiments* i en tysk översättning från 1770. *The Wealth of Nations* lyser emellertid med sin frånvaro; 1776 hade Christiernin förmodligen glidit så långt från nationalekonomin att han inte längre brydde sig om att följa med i den senaste vetenskapliga litteraturen.

Den sista skandalen i Christiernins liv blev också den största, och idag är det kanske främst för denna händelse man minns hans namn i Uppsala. Enligt praxis bytte universitetet rector magnificus varje år, och ämbetet cirkulerade bland profes-

¹³ Carlquist [1922].

¹⁴ Hamilton [1928, s 67].

sorerna enligt ett fastlagt schema. 1795 var det den åldrige Christiernins tur. Han hade två perioder tidigare fungerat som rektor, nämligen 1780 och 1786, och bägge gångerna hade han ställt till en del rabalder genom att i ovist nit försöka rätta till verkliga eller förmenta missförhållanden vid universitetet.

Den tredje gången var han fast besluten att utnyttja sitt maktpåliggande ämbete för att gripa in i den pågående Kantstriden. Han var övertygad om att den franska revolutionen var en följd av Kants skadliga inflytande, en koppling som kanske kan te sig förvånande för oss idag, men som icke desto mindre var en realitet för Christiernin och många av hans samtida. Faktum är också att åtskilliga av Kantanhängarna i Uppsala hade revolutionära sympatier, och de kom av det konservativa lägret att betraktas om farliga "jakobiner".

1795 hade den franska revolutionen urartat, och man kunde med fog säga, att utfallet av det stundande 1800-talet skulle bero på hur vänstern förmådde hantera sin besvikelse. I Sverige växte sig höger-vågen stark; den Reuterholmska regimen, med dess censur och hårda ideologiska kontroll, fick Christiernin att vädra morgonluft, och han tog chansen att kraftfullt gripa in mot kantianismen i Uppsala.

Under hösten ägde åtskilliga konfrontationer rum mellan rektor och studenter. Christiernin höll flera tal till studenterna och försökte leda dem in på den rätta vägen, studenterna svarade med hånfulla tillmälen, Christiernin förlorade besinningen och kallade dem "vargungar" och "hundvalpar", och under ömsesidiga provokationer blev situationen alltmer spänd.

Natten mellan den 25 och 26 oktober samlades en stor hop studenter utanför Christiernins bostad och ropade "pereat, pereat!"¹⁵ Utom sig av förbittring kastade han på sig kläderna, tillkallade universitetets egen polisstyrka och skickade den

mot studenterna med det eggande tillropet: "Hugg och stick! Slå eller tag i arrest!" Studenterna skingrades, men Christiernin lät under nattens lopp gripa nio personer. Av dessa visade sig sedermera åtta vara helt oskyldiga; endast en hade haft någonting med bråket att göra. Händelsen väckte ett oerhört uppseende, och Christiernin tvingades lämna rektoratet.

Christiernins historia är intressant på många sätt. På det ytliga planet lär den oss en del om nationalekonomins doktrinhistoria. Om vi anser att doktrinhistorien är viktig för förståelsen av vår vetenskap, är det också viktigt att klarlägga hur kvantitetsteorin utvecklades på 1700-talet. På det mänskliga planet står vi inför det paradoxala att en lysande ekonom väljer att lämna den ekonomiska vetenskapen för att bli en dålig filosof. Vad gäller Christiernins uppträdande i olika situationer aktualiseras slutligen den ständiga frågan om hur pass starkt man ska våga tro på, och stå för, sina åsikter. Christiernins tragedi låg i att han hela tiden vågade stå för sina åsikter och bekämpade de företeelser han upplevde som skadliga – inte av elakhet, utan av omtanke om studenterna och samhället.

Prosten Mattias Floderus, som var samtida till Christiernin, sammanfattar personen i följande rader: "En mångkunnig man och ganska nitisk för ungdomens både undervisning och seder, men ond och trätgirig, förde han en orolig lefnad. Han ville det rätta, men öfverdref alltid medlen att vinna det".¹⁶

¹⁵ Om 1968 års studentrevolutionärer hade varit lika latunkunniga som foregångarna från 1795, skulle vi ha stått utanför USAs ambassad och ropat: "percant, percant!"

¹⁶ Carlquist [1922].

Litteraturlista

Någon biografi över PN Christiernin föreligger ännu inte. Den enda sammanfattningen av hans liv och verk utgörs av B Boethius' artikel i *Svenskt Biografiskt Lexikon* [1929]. En impressionistisk skildring av national-ekonomin under 1700-talet, och av Anders Berch i synnerhet, finns i Liedman [1986]. Christiernins ekonomiska teorier diskuteras utförligt i Eagly [1971].

- Annerstedt, C, [1913], *Uppsala universitets historia, Tredje delen*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
 Boethius, B, [1929], "Pehr Niclas Christiernin". *Svenskt Biografiskt Lexikon*.
 Carlquist, G, [1922], "Prosten Mattias Floderus' teckning av Uppsalaprofessorerna 1809". *Personhistorisk Tidskrift*, Vol 23.
 Christiernin, P N, [1759], *Rikets Nytt af Låga Penningaräntor*. Uppsala.
 Christiernin, P N, [1761], *Utdrag af Föreläsningar Angående Den i Swea Rike upstugne Wexel-Coursen*. Stockholm.

- Christiernin, P N, [1763], *Svar til några påminnelser, som utkommit emot hans föreläsningar, angående den i Swea Rike upstugne wexel-coursen*. Uppsala.
 Christiernin, P N, [1769], *Nordencrantzes finance system, utdragit utur herr commerce-rådets skrifter och med några anmärkningar lampade til narvarande tid*. Uppsala.
 Eagly, R V, [1971], *The Swedish Bullionist Controversy*. American Philosophical Society, Philadelphia.
 Hamilton, H, [1928], *Hågkomster*. Bonniers, Stockholm.
 Heckscher, E F, [1957], *Svenskt arbete och liv. Från medelåldern till nutiden*. (1941) 3:e uppl.
 Liedman, S-E, [1986], *Den synliga handen*. Arbetarkultur, Stockholm.
 Myhrman, J, [1976], "Experiences of Flexible Exchange Rates in Earlier Periods: Theories, Evidence and a New View". *The Scandinavian Journal of Economics*, Vol 78, pp 169-196.
 Ohlin, B, [1919], "Kvantitetsteorin i den svenska litteraturen". *Ekonomisk Tidskrift*. Vol 21, pp 99-146.
 Petander, K, [1912], *De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framtrada i litteraturen*. Del I 1718-1765. P A Norstedt & Soner, Stockholm.
 Segerstedt, T T, [1971], *Den akademiska friheten under frihetstiden*. Uppsala.
 Swedenborg, E, [1722], *Oförgripelige tankar om myntets uphöjande och nedsättande*. Citerat efter omtryckt upplaga. Uppsala 1771.

Till Ekonomisk Debatts prenumeranter:

Ändrad adress?

Meddela ändrad adress så snabbt som möjligt till

Finansrutin TM-System AB,
 Box 19543, 104 32 STOCKHOLM
 Tel 08-16 72 64
 Besöksadress: Surbrunnsgatan 14
 måndag-fredag kl 9.00-12.00

ekonomisk
debatt